

ՋԵՌԱԳԻՐՆԵՐՈՒ ❀❀❀

❀❀❀ ԿԱՐԳԱՅՈՂՆԵՐԸ

Ո՛ր չիյիշեր Միւրկէրի բռնէմին այն անձնաւորութիւնը որ մերթ այս և մերթ միւս բարեկամը խաբէութեամբ կը քաշէ կը տանի իր տունը, ուր անոր անվերջանալի ձեռագիրներ կը կարգայ, մոմի լոյսով՝ նոյն իսկ ցորեկ ատեն, որովհետեւ բոլոր լուսամուտները գոց կը պահէ այն օրէն ի վեր երբ իր զոհերէն մէկը փորձեց պաւտուհանէն դուրս նետուիլ։ Այս հտպիտ և սարսափելի անձնաւորութեան սխրագործութիւնները կարգալով, միտքս եկան նոյն ցեղէն ուրիշներ ալ որ շատ անգամ ինձ պատուհանին նայել տուին՝ վար գահավիժելու դիտումով, ու այն յիշատակները և նոր ընթերցում մը Լէոբարդիի այն շատ մանրադէտ էջերուն՝ ուր կը խօսի իր գրածները ուրիշներուն կարգալու ախտին վրայ, որ այն ժամանակները հասարակաց հարուած մը, ազէտ մը դարձեր էր, մարդկային կեանքի անդոհանք մը, ինծի շնչեցին բան մը գրել նոյն նիւթին վրայ, մշտնջենապէս կենդանի, չափազանց իսկ։

*

Ինչո՞ւ արդեօք այսպիսի ընթերցումները անընդիտեմի տառապ մը կը դառնան գրեթէ միշտ։ Չեմ խօսիր բարեկամական ընթերցումներու վրայ, թէ և Լէոբարդիի զատնք ալ դատապարտութենէ դուրս չթողուր, այլ այն անձնութիւններուն վրայ, որոնք մատենագրի մը, ով ալ ըլլայ, կարծիքը հարցնելու կ'երթան իրենց մէկ աշխատութեան նկատմամբ։ Առաջին պատճառն այն է որ բռնութիւն կը բանեցնեն նախընտրած դատաւորին վրայ, որովհետեւ զայն կը ստիպեն կամ անհաճոյ դատաստան մը կտրելու, որ իրեն ալ անհաճոյ է, կամ կեղծ գովեստ մը տալ, ինչ որ հաւասարապէս անախորժ է իրեն, և ու

որովհետեւ նոյն իսկ երբ անկեղծօրէն կրնայ գովել, միշտ գիտակցութիւնն ունի հապճեպ դատաստան մը յայտնած ըլլալու, որ առաջին տպաւորութեան մը արտայայտութիւնն է միայն, շատ ղէպքերու մէջ սխալական, և անդէն է անդ գովելու այս հարկը, առանց նոյն իսկ խօսքերը կշռելու ժամանակ ունենալուն, զինք կը զայրացնէ։ Ուրիշ պատճառ մըն ալ այն է որ կամ ընթերցողը երկչոտ է և տաղտկալի, և հետեւաբար, բերնէ թափուկ կարգալով տգեղ կը ցուցնէ նոյն իսկ գեղեցիկ բան մը, կամ աներկիւղ է և համարձակ, և իր կարգալու կերպը դիւրաս ցուցամալութեան գոյն մը կ'առնէ, ինչ որ անհանդուրժելի է։ Ասկէ գատ ունկնդիրը, խղճամիտ դատաստան մը տալու համար, եթէ ուշադրութեամբ մտիկ ընէ, ճիգ մը պիտի ընէ, որ կը յոգնեցնէ, և եթէ մտիկ չընէր, պէտք է զէթ այնպէս կեղծէ, և այն բռնաբատ կեղծիքը զինք կը նեղէ և կը զայրացնէ։ Եւ իրեն համար զայրացուցիչ է նաև այն հակադրութիւնը զոր կը զգայ ընդ մէջ կրական և չարատանձ ծանրութեան, որուն բռնադատուած է, և այն զրեթէ գերմարդկային և արքայութեան երանութեան, զոր յայտնապէս կը զգայ ամէն մարդ, ինչպէս կ'ըսէ Լէոբարդի, իբր իւ նիւթերը կը կարգայ. որ խառնուրդ մըն է այն այլեայլ հաճոյքներուն՝ զոր կու տան ճարտարիւսութիւնը, արտասանութիւնը, և ուրիշի կամքին վրայ տիրելու այս վարժութիւնը։ Եւ, վերջապէս, նեղութեան մէկ զխառուր պատճառն ալ այն անձկալից անստուգութիւնն է, որուն մէջ կ'իյնայ ունկնդիրը, թէ որչափ արդեօք պիտի տեւէ այս առուկնճառումը, որովհետեւ այս տեսակ ընթերցողները հարկը չարամիտ հնարագիտութիւններ ունին, իրենց մտքի արտադրածի երկայնութեան չափը ծածկելու, կամ ամենամանր տառերով տարածելով զայն փոքրագիր ու բարակ թերթերու վրայ, կամ բաժնեկով այլեայլ տեսիլներու զօրս մէկմէկու եւ տեւէ կը հանեն զբաժնէն, կամ ներկայացընելով ծրարի մը ձեւին տակ, որուն առաջին

երեսները միայն՝ զորս զբաւեղանին վրայ կը դնեն, միայն մէկ կողմը զբուսած են, իսկ բոլոր միւս մնացածները երկու կողմէն ալ, և միշտ աւելի խիտ տողերով: Եւ աւտոնք են ամենէն աւելի կսկծալի հարուածները, երբ ընթերցողի ձեռքերուն մէջ, ձեռագրի վերջանալուն, թուղթին սպիտակը տեսնելով, կ'ըսես ինքնիրենդ ինչ որ նման դէպքի մը մէջ ըսաւ հառաչելով Կիւնիւկեանն Դիոգենէս իր տարաբախտ ընկերներուն. — Յամա՛ք կը տեսնեմ, — և ահա, տեսածդ լոկ պատրանք մըն է. ընթերցողը նոր դեգերումի մը կ'առիւթէ գրեգ:

*

Եւ էն պարզամիտ երեցածներն ալ դեռ ուրիշ ի՛նչ բարակ շրջահայեցութիւններ ունին: Թատերական աշխատութիւն կը տանին կը կարդան անձի մը որ թատրոնի համար և ոչ իսկ արուճանակ մը ուրուագրածը է, նոր ոճով քնարերգութիւններ մէկու մը, որ անշուամտաւած տող մը գրած չէ, ընկերական բարեկարգութեան խորհուրդներ հովուերգակ բանաստեղծի մը, վէպ մը՝ լատինարանի մը: Ոմանք այնպիսի պատրուակներով կը ներկայանան, որ և ոչ իսկ հեռուէն կը թողուն կռահել իւրենց այցելութեան բուն նպատակը, և ահա իսկոյն ատրճանակի մը պէս դուրս կը քաշեն ձեռագիրը՝ այն վայրկեանի երբ կուրճերն/դ անպաշտպան կը ներկայացրնէք: Անհաւատալի է թէ ինչպէս գիտեն ձեռագիրը զգեստներու տակ ծածկել, որ ո և է մատնիչ ուռցցը մը չձեռացնէ. կը զարմանայ մարդ երբ կը տեսնէ որ հարթհաւասար ժաքէթներու տակէն, ուր ոչ մէկ այտուճն և ոչ մէկ փոթ կ'երևի, դուրս կ'իլլեն անլուր թղթակոյտեր, որոնք հանրագիտակի մը ձեռագիրն ըլլալու երեւոյթն ունին: Մեծ խորամանկութիւններ, այլ նաև մեծ միապաշտութիւններ: Ափշուութիւնը ընդհանուր է, երբ զոհողութեան հաւանութիւնը կ'ուշանայ, երբ իսկոյն տրամադրեալ չըլլաց, ձեռ գործերը իրենց

տեղը թողլով, զոյգ մը ժամեր նուիրելու այն անակնկալ հաճոյքին զոր ձեզի կ'ընծայեն: Ըրթերցման ժամանակ քնաւ չեն կասեցծիր թէ ձեր վայելքը անընդհատ է և սուր: Տարակոյսի ստուեր մը՝ գրեթէ երբէք, թէ ձեր ուշադրութիւնը կեղծ է, թէ ձեր միտքն ալ ձեր նայուածքին ետեւէն կը փախչի երկինք կամ տանիքներու վրայ: Եւ յետոյ՝ ընթերցման աւարտելուն՝ այն սովորական թախանձանքը՝ որպէս զի վճիռ մը տրուի, թէ կարողութիւններ ունի՝ կամ ոչ, թէ հրաժարել պէտք է նոյն ճամբէն կամ զայն յառաջ տանին: Եւ ո՛վ կրնայ լոկ համատես նախափորձի մը վրայ, ուրիշներու մէջ դատել այն կարողութիւնները, որոնք երեսուն տարուան փորձառութենէ մը վերջ, մեր մէջ ալ դեռ թերակատար կերպով կը ճանչցուին: Եւ ո՛վ կը ժմերտի՝ որուն ալ ըլլայ, ըսել. Ասիկայ ձեր ճամբան չէ, երբ հինաւուրց գրողներ անգամ տարին տասուերկու անգամ կը տարակուսին մի՛ գուցէ սխալ արուեստ ընտրած ըլլան: Ու ոչ ոք անվստահ է գովեստի անկեղծութեան վրայ զոր նշուլարձակ դէմքով մը կ'ընդունին՝ իբր փառապանծ ապագայի մը անվրէպ գուշակութիւնը... Բայց այս դուրահաւանութեան վրայ մեզմէ ո՛վ իրաւունք ունի ծիծաղելու: Եւ ո՛վ կրնայ ձեռագրիներու ընթերցողներուն վրայ առաջին քարը ձգել, Շատ շատ կրնանք պարծիլ թէ ամենէն անգոյշներու դասակարգին չենք պատկանած: Բայց ստոր վրայ իսկ պարծելու համար, եթէ կ'ուզենք անկեղծ ըլլալ, խոհեմութիւն է կամայ երթալ:

*

Ամենէն ցաւալիներէն մէկն է սպառնացող ընթերցողը: Պատկերեցէք թէ ինչ տպաւորութիւն պիտի ընէր ձեր վրայ՝ երեւոյթը յաղթանալով, մորուեղ երիտասարդի մը որ որ առջիկ նայելուն ձեզի բուն խառնուածք մը ցուցնէ երկու դուրս ընկած և բոլորակ աչքերու մէջ, և սկսի՝ ըսելով ձեզի. — Դուք պէտք էք ինձի մտիկ

ընել, — իրեն դուք ալ իսկոյն պիտի պատասխանէիք. — Ամենամեծ հաճութեամբ, — և պիտի փութայիք նստեցնել զինք, որպէս զի աթոռը ուրիշ բանի մը չգործածէ: Հարաւային գաւառներէն մէկն էր, պաշտօնեայ չեմ գիտեր ինչ մատակարարութեան: Բանագործութիւն մը գրած էր, և զայն կը կարդար թաւ ձայնով մը, դուրջով, և ամէն տեսարանէ վերջ աչքերը աչքերու մէջ կը սեւեռէր և ինձ կը հարցընէր. — Ձեր կարծիքը, տէր — շեշտով մը որ զիս մտածութեանց մէջ կ'ընկղմէր, մանաւանդ որ, կարդալով և իմ համեստ դիտողութիւններու պատասխանելով հանդերձ, կը բռնէր մերթ այս և մերթ այն աւարկանները՝ զրասեղանի վրայ էին, ծանորցնէր, թղթատներ, տուփեր, հատորներ և անոնք ձեռքին մէջ կը հետորբայնէր, իրր թէ կ'ոնակիս զարնելու համար: Գովեստը պաղ երենալով իրեն երկու կամ երեք անգամ երեսս ի վեր պոռաց. — Իմաստին ուշ դիր և ոչ ձեռն, իմաստին ի—մա—ստին: — Քանի յառաջ կ'երթար, միշտ աւելի կ'եղեգորուէր, և, բնականաբար, ես կը բարձրացնէի գովեստներու քանակը, նկատի առնելով այն աւարկանները որոնց ձեռք կը ձգէր: Ազատելու ժամը չէի տեսներ, Աւարտելուն պէս խրոխտաբար հարցուց ինծի. — Միով բանիւ (և բռնեցք մը ճակտին) հոս բան մը կայ թէ չկայ: Կայ, կայ, պատասխան տուի իսկոյն, և աւելցուցի թէ կարծածէն ալ աւելին կար: Շունչ առի երբ դռնէն դուրս ելաւ: Ձինք յիշելուս՝ միշտ սարսափի տարտամ զգացում մը կ'ունենամ: Այնչափներէն միակը եղաւ որ զինուած ձեռքով ինծմէ գովեստ շորթեց:

*

Ասիկայ, հակադրութեանը պատճառաւ, ինծի կը յիշեցնէ ուրիշ մը, բոլորովին քաղցրութիւն և քաղաքավարութիւն, տարիքով ալ ոչ երիտասարդ, բայց երիտասարդագոյն պատրանքներով, երանաբար վստահ գլուխ գործոց մը ըրած ըլլալուն վրայ, որ հոգեբանական պատմութիւն մըն

էր: Եթէ բոլորը մէկ անգամով չէք ուզեր լսել, ըսաւ, կրնանք այլեայլ նիստերու բաժնել, օրը մէկ նիստ, ինչպէս կ'ուզէք, և այն ժամուն որ ձեզի աւելի հանգիստ է: Հաւատա՞ որ երկայն պիտի չգայ ձեզի: Չի՞ մ'ալ սքափում աղէկ կ'ընէ ձեզի: Ձիս գոհացուր, կ'աղաչեմ, այս աշխարհիս մէջ մէկմէկու համար ենք: Կը վստահացնեմ զձեզ որ համ պիտի առնէք: Յաջողած գործ մըն է: Երբ կատակաբան կտորի մը հանդիպէր ժպտով մը ինծի կը նայէր, սպասելով կարծես որ խնայէ ճաթիմ. իսկ տխուր կտորներուն՝ զթալիք կերպով մը, իրր թէ լաց ու կոծս կը նախազգար և կը պատրաստուէր զիս սփոփելու: Երբ խօսքի մը հանդէպ անտարբեր կենայի, զարմացած, պիշ պիշ երեսս նախալով, կ'ըսէր. — Իմաստին ուշ չգրիք, անշուշտ — և վերստին կը կարդար: Շնորհալի պատմութիւն մը երեցու ինծի, բայց անսահման էր, և կէսէն վերջ թիւը կորսնցուցի: Վերջական խնդակցութիւններս ընդունելէն վերջ, յաղթական շեշտով մը գոչեց. — Ձեզի չէի՞ ըսեր թէ ժամանակ նիդ պիտի չկորսնցնէք: — Եւ իսկոյն աւելցուց. — Ուրիշ կտոր մըն ալ կ'ուզէք լսել: Այսօր ո՛չ: Այն ատեն, ուրիշ անգամ մը — վստահ եղիք: — Երբեմն երբեմն կու գամ: Դեռ ուրիշ շատ նիւթեր ունիմ զբանեղանիս վրայ: Կը լսես, կը լսես: — Ո՞վ բարեբախտ մահկանացունք, որոնց ողորմածն Աստուած ամենէն նախանձելի ձիրքը տուաւ. այն է երգել միշտ զուարթալից ստուգութեամբ որ ոսկեհաւկիթ մը ածած է: Բայց ամենէն թարմը հրաժեշտի խօսքն եղաւ, զոր ըսաւ զթաւրտութեան յուզիչ ձայնով մը. — Ըրէք, դուք ալ ըրէք, որ միշտ լաւագոյն կերպն է ժամանակը գործածելու, յաջողելէն մինչև չյաջողելը: Բոլոր յարգանքս: — Բոլոր երախտագիտութիւնս... և բան մըն ալ աւելի:

*
* *

Ինչ որ աւելի անհաճոյ է՝ չարչրկուին է: Կան որ ընթերցման ապրանքին վրայ

այս յաւելուածն ալ կու տան: Անգործ պրոֆէսոր մըն էր, գորշ մագեքով և դեղին դէմքով, որ կ'երևէր թէ քացախով մկրտուած էր, և պատմական վէպ մը գրած էր: Այո՛, իմ գրասենեակիս մէջ շանատակ ցուրտ մը կար. բայց ես ալ կը նեղուէի անկէ: Դեռ երկու էջ չկար-կացած, կեցաւ, և յետ շուրջը նայելու ինծի ըսաւ ոչ շատ բարեշնորհութեամբ — Բայս հոս մարդ կը սառի: Ա՛լ գուշ-բեր չկայ: — Կը ներես. անցած էր Ժա-մանակը որով իմ համաքաղաքացիներս որոշեցին որ ցուրտը վերջնայալ — Այն ատեն ուրեմն, — միտաց, — այսպէս կ'ը-նեմ. — և առանց այլևայլի տնկեց գլխուն վրայ լերկ գլխարկը և վեր քաշեց վե-վարկոյին օձիբը: Բուրդ չկար վրան. կ'ը-րեակայիսմ, Բայց այս դեռ ոչինչ: Ամէն գնով կ'ուզէր որ դիտողութիւններ ընէի, և միշտ ալ զանոնք գէշի կ'առնէր, — Բայց ո՛չ, կը ներես, — կը պատասխա-նէր, — պէտք է հասկնալ... — և կամ. — Բայց ի՞նչ կ'ըսես, ամենատուրական բառ մըն է. բառգիրք նայէ, — և նաև. — Կը կարծէ՞ք: Թող ըլլայ. բայց ես այս բժա-խընդրութեանց չեմ նայիր... Եւ ստէպ ինծի կը հարցնէր. — Բայց մտիկ կ'ընե՞ս: — Անգամ մը անհամբերութեամբ գոչեց, Բայց եթէ ուշադրութիւն չես դնէր, — Հոն հասուց որ ալ չէի կրնար թաշկինակս դուրս հանել: Եւ աւարտելու քնաւ միտը չուներ: Եթէ գուշաբերն ալ ըլլա՛ր՝ ամբողջ օրը կը տնէր: Ուրախակից եղայ, կը հասկցուի: Երեսս նայեցաւ իբր թէ մէկ ոտքին կո-խած ըլլայի և կոպտաբար հարցուց. — Ստոյգ կ'ըսէ՞ր: — Իսրկայ եղաւ վարձա-տրութիւնս: Ի՞նչ տեսակ ոգնի: Բայց դուրս ելած միջոց վրան պաղ ջուր լեցուած էր:

*

Հարիւր անգամ արեւի նախընտրելի է, թէև համբերութիւնը թերեւ աւելի գէշ փորձի մէջ դնէ, դանդաղկոտ ընթերցողը, որ քու ժամանակդ ժամը մէկ սանտիմ ալ չգնահատեր, որ, երկայն յառաջաբանէ

մը վերջ, հինգ վայրկեան կ'անցնէ քա-կելու իր գրական ծրարին հանգոյցները, մէկ՝ աթոռին վրայ հանգիստ դիրք մը առ-լու համար, երկու՝ ականոցները մաքրելու, կէս՝ զանոնք տեղաւորելու համար, չորս՝ թերթերը կարգի դնելու և յետոյ կը կար-պայ յուսահատցնող դանդաղութեամբ, իւ-րաբանչիւր բառ այնպէս մը դուրս տա-լով՝ իբր թէ կարողացած միջոցը հնարէր: Ինծի հանդիպած տիպարը, գիւղապետ մըն էր, կարմիր, գիրուկ, զինուած երկայն ճառով մը զարոցական տօնի մը համար. ձեռագիր մ'ուներ լեցուն ընթերցաբու-թիւններով, կոչումներով, յաւելուածնե-րով, էջերուն վրայ փակցուած թղթեակ-ներով, և փնտռելու ետէէ էր ցրուած կտորները իր աշխատութեան նոյն սուրբ համբերութեամբ որով իր տան մէջ իր հանգիստը պիտի ընէր: Կ'եռայի, ոտքերս գետին էր զարնէի. բայց նա ուշ չէր դնել: Ամէն ըոպէ կը կենար ինծի ըսելու համար՝ հանդարտ հանդարտ. — Ինքորեմ ուշ դնէիք ետևի իմաստին... կամ — Հոս, նայէ, ծածուկ ականարկութիւն մը կայ, որ... — Անգամ մը զիս բռնեց որ պատի ժամացոյցին կը նայէի, ինք ալ նայեցաւ, դուրս հանեց իր ժամացոյցը, բաղդտեց ժամերը, և ըսաւ հանդարտութեամբ. — Ձերը յառաջ է, — և ժամացոյցը վերստին գրպան դնելով, սկսաւ կարդալ: Երբ ա-ւարտեց և վերջին թոշակը առաւ, կարգի դրաւ թերթերը, կապեց ծրարը և ականոց-ները պատեանին մէջ դրաւ նոյն առաջուան պաղարինութեամբ, առանց ներողու-թեան խօսք մ'ըսելու համար նեղուելու: Ելլելու պահուն յիշեց որ թաշկինակը գրասեղանին վրայ մոռցող է, իմիասին գրասենեակը դարձանք. զայն լրացրի մը տակը թողուցիւր էր, ու չգտաւ իսկոյն: — Քիչ մը նայէ, — ըսի իրեն, ճամբայ ել-լիլէ յառաջ, — ուրիշ բան մըն ալ մոռ-ցած չըլլաս: — Չեմ կարծեր, պատաս-խանեց, յետ ուշադրութեամբ ամէն կողմ նայելու: Միայն երբ սանդուխին գլու-խը հասաւ զեղծած ըլլալու տարակոյ-սը փայլակեց մտքին մէջ. — Ձեզի քիչ

մը ժամանակ կորսնցնել տուի... Թերեւս — Հարցուց, — Բայց երևակայէ՛ — Ճըշմարտութիւնը իրեն հասկցուցած պիտի ըլլայ զրան զարնուածքը:

Ահ, վայրագ վերակեցու:

*
**

Մէկը, որ անհաճոյ յիշատակ մը չպիտի թողուր եթէ տանա մէջ այնչափ ազմուկ ըրած չըլլար, դաժմայի մը ընթերցողն եղաւ՝ զոր միտքը դրած էր Ալամաննոյ Մորէլիի ներկայացնել տալու միակը, կ'ըսէր, որ ոյժ քանի զայն վարկու: (Իսկ ես, ուրեմն) Եւրոպայի ու սարսափելի դաժմա մըն էր, որուն մէջ հանճարը չէր պակսեր: Գէշն այն էր որ զայն չէր կարդար, այլ կ'արտասանէր, և երբ պոռտագոնիստին մասը կ'ընէր դուրս կու տար որչափ ձայն ունէր փողին մէջ, որ կաթողիկէի մը երգեհոնն էր: Քսան անգամ ըսաւ. — Երեւակայէ ականը զոր պիտի պայթեցնէ Ալամաննոյ Մորէլիի երբ այս խօսքը ըսէ. — և ոտքի կ'ելլէր ոռնալու համար այն խօսքը, բազուկները ջշտած և ոտքերը գետին զարնելով, վիզը ուռած և աչքերը գոլիւնն դուրս, և մերթ կը վազէր խուցին միջև, կեղծելով տագնապալից ելք մը կամ հետապնդութիւնը թշնամիի մը որ սպաննել կ'ուզէր. յետոյ վերադառնալու նստէր հեկալով և ջրտինքը սրբելով: Սպասուհին երկու անգամ զրան մօտեցաւ, տագնապալած: Վերջի արարուածին նա նուաղած էր և ես սպուշցած: Դոժմը կը զոցուէր խեղճ Մորէլիի անձնապաշտութեամբ. նա գետին փռուեցաւ: Երթալէն յառաջ խզանակ մը ուզեց. ստիպուեցայ օգնել իրեն փողին մաքրելու համար: Երբ դուրս ելաւ, կրնա ինծի լրջօրէն հարցուց. — Երբ այս կէտին հասեր են, ինչո՞ւ չեն կապեր: Այսուհանդերձ համարելի երթաւսարդ մըն էր: Դոժմը յետոյ ներկայացուեցաւ, բայց ոչ Մորէլիի և Բայց վերջը միայն իմ սենեակին մէջ հասաւ:

*
**

Գուրբ շարժող յիշատակ մըն ալ ունիմ. եօթնասունին և ութսունին մէջ տէր մը, շատ գեղեցիկ հագուած և ամենաազնիւ կերպերով. բայց նեղութիւն էր զինք տեսնել ու իրեն լսել. փոքր ու կորաքամակ, կաշի ոսկր դարձած, հազէն ջախջախուած, և այնպէս մըսկոտ որ, թէ և զարուն էր, ինձմէ հրաման խնդրեց մուշտակը վրան պահելու և գլուխը մետաքսէ գդակ մը դնելու, զոր զրպանը կը կրէր: Ո՛վ, Բնչպէս միտքը ընկած էր սիրային նորավէպերը զրել այս դողդոջուն հնախօսական կտորին, որ վաղուց միտքը բացած ըլլալու էր գերեզմանի կոյս մտածութեանց: Եւ նորավէպեր՝ կուսական միամտութեամբ, տղայական պարզութեամբ, բոլորն ալ հառաչանքներ և ամօթխածութիւններ և լուսնի ճառագայթներ, ինչպէս պիտի գրէր հնգետասանաձայ գիշերօթիկ աշակերտուհի մը որ միայն իր դպրոցական գիրքերը կարդացած ըլլայ: Խորհուրդ բնութեան և արուեստի: Կարելի չէ ըսել թէ որքան կարեկցութիւն կը շարժէր լսել այս քայքայուած ձերբակրէն որ մահամբձի ձայնով կը կարդար արկաղական այն սիրոյ յայտնութիւնները, զոր շառաչալից հազեր կը կտրատէին, և որուն մէջ պէտք էր հանգչիլ ամէն կէտին՝ հաստատուն, հեղուկ, ինչպէս սրախաղութեան յարձակում մը մը վերջ: Վերջը հարցուց, խոնարհաբար թէ կը կարծէի որ պէտք էր նոյն սեռին մէջ յառաջ երթալ թէ ճամբան փոխելու էր: Ո՛վ օրհնեալ Աստուած, այն հասակին, իրեն ըսի թէ նա ինծի իր սեռը կ'երեւէր: Այս բանիս վրայ երանութեան մէջ երեցաւ. — Ինչ որ ամենէն աւելի հոգ կ'ընեմ, — ըսաւ, — այն է որ մէջը կրէր շէշուր ըլլայ: — Բայց նայեցէ՛ք թիչ մը: — Կասկածեցայ որ սիրահարուած ըլլայ այն ինչ հասած օրիորդի մը, և զազոտնաբար ողորացի իր բախտը: Եւ կը տեսնեմ դեռ զանիկայ թէ ինչ մեծ զգուշութեամբ կ'իջնէր սանդուղներէն, յենլով մէկ ձեռքով վանդակաճաղին, և բռնելով

միւսովը իր սիրային ծնունդները. պատկեր գերեզմանական ուրուականի մը որ ձեռքը տանի ծաղիկներ եւ խաղալիկներ, խեղճ զառամեալ գրական մեղաւոր: Շատ պիտի ներուի իրեն:

*
* *

Մէկ հոգի միայն յաջողեցաւ գրեթէ յուսահատ ձեռնարկին մէջ, զիս պազ աւրինէս դուրս հանել: Թէ կընար այնպէս ապիկացեալ գէմը մ'ունենալ չէի երևաւ կայեր՝ զայն ճանչնալու պատիւն ունենալէս յառաջ: Անձանթ մէկն էր, երեսունի մօտ, երեւթը՝ լաւ անձի մը, որ եկաւ չարականներու թղթածրարով մը: Հաւաքածոյին տիտղոսը զիս պէտք էր զգուշացնել « Մի աղաղակներ »: Բայց չէի մոռնիր թէ այս միտը խանչող միս մ'ըլլայ: Կարդաց առաջինը, կարդաց երկրորդը, եւ կ'անցնէին: շատ ազատ էին, բայց տանելի ժամանակի շրջանի մը, ուր չորս կողմը աւելի գէշեր կը շրջէին: Բայց երրորդը ամէն չափէ կ'անցնէր, առաջին տան մէջ ցոփութիւն մը կար՝ այնքան կատարման եւ այնպէս կատարեալ որ կարծեցի մէջերնիս հասկացողութիւն մ'եղած ըլլայ: Երկրորդ տան, յանգ մը... յայտնուելիք ընդհանուր դատախազին: Աթոռէ վեր ցատեցի. բանաստեղծը ընդհատեց, եւ զարմանալի համարձակութեամբ մը. — Քիչ մը բաց, թերեւ. — հարցուց: — Բայց աւելի քան բաց, — պատասխանեցի: — Իսկ նա, համեստութեամբ ժպտելով. — Յանդուգն: — Խոզ (կը ներէք) ամենաճիշդէ ինչպէս կը յանդգնէք զաւ ինծի որչա տեսալ աղտեղութիւններ կարգաւ: — Ոտքի ելաւ, զայրագին, եւ ըսաւ. — Ես կը կարծէի թէ բոլոր դպրոցներն ալ կ'ընդունէր: — Չայն դպրոց մը կը կոչէր: Դպրոցը, այս դէպքին մէջ, ուր կը զրկէր ճիւղմանին Բոննէ այն ֆրանսացի սպայն որ իր կ'ընէր կը խնդրէր: Գնաց՝ տագնապեալ քայլերով՝ կարեկցութեան ժպիտ մը շրթունքներուն վրայ: — Այնքան բաներ. — ըսաւ դռնէն. իր մահի յետին աղաղակն

եղաւ: — Բայց ո՛չ ձեռք բաները, — պատասխան տուի: Իսկ փորձուեցայ լոմբարդացի այն մարքէզին պէս ընելու, յիշուած կարողութիւն, որ ինքն իրեն ապաւանք մը կու տար երբ ո՛ր է մէկը իրեն ցոփաւ: Բանութիւններ կը շաղկապէր, ըսելով. — Դու մեծ անպիտան մ'ըլլալու ես, քանի որ սիրտ կ'ընեն զալու քեզի այն տեսակ բաներ ըսելու... — Բոլոր դպրոցներ:

*
* *

Ամենէն աւելի նորօրինակներէն մէկը զոր կը յիշեմ, նորօրինակ բռնէմ մըն է, երկայն եւ թաւ ճիւղներէի պէս. որ՝ հազիւ նստած, հանեց իր կանաչի զարնող տառապեալ մեծ վերարկուն տակէն ամենանորանշան անօթ մը, որ ափշութենէն աչքերս կապիճներէն դուրս հանեց: Չայն նախ գունդ մը պանիր կարծեցի, յետոյ մեծ կարկանդակ, եւ նաեւ մուգնէն գողցուած բռնաքար մը, անոնցմէ գորս հին ըմբշամարտները կը ձգէին: Ընդհակառակն ձեռագիր մըն էր: Նա իր վէպիկը գրած էր ամենամասնոր տառերով խել մը թուղթի երկգնեւուն վրայ, եւ յետոյ երկգնեւուն մէկը միւսին ծայրը կպցուցած էր, եւ ամենաերկայն ժապաւնէր փաթթած էր խոշոր ակօսաբեկ անուակի մը շուրջը՝ զսպանաւաւոր՝ որ զայն կը բռնէր, կը թողոր վազել, կը ժողվէր, ինչպէս խաղալիք կարգի մը չուանը: Քիչ քիչ քանի որ նա կը կարդար ու կը քաշէր, նեղ շերտը կ'երկնար եւ կ'իյնար գետնին վրայ, ուր դէպ կը կազմէր, եւ ամէն քիչ վերջ նա ոտքով կը հրէր դէպը, ձեռագրի նոր ջրով վէժներու տեղ բանալու համար: Եւ կը տեսնէի որ թղթեայ օձը միշտ աւելի հեռուն կը տարածէր իր պարբերները եւ աչքիս տակէն տեսալ մը անհագաստութեամբ կը նայէի անոր, որ կը սպառնար ամբողջ տունը ողողել: Ապահով կընամ ըսել որ ինծի կէս մոտն արձակ կարդաց: Որոշեալ կէտի մը, նկատելով իմ մէկ շարժումս, զոր անհամբերութիւն կարծեց, ըսաւ. — Վերջն ենք. քանի մը մետր մնաց: —

վերստին փաթթելու գործողութիւնը աւսնաներկայն եղաւ: Երբ բոլոր անասունը վերստին բանտուած տեսայ, շունչ մը առի: Այս կերպով վէպ մը բնաւ չէի երազած: Եւ չէի կրնար ըսել թէ լաւ չէր դուտար, բայց թիչ մը երկայն էր: Պէտք էր տեսնել, ինձի պէտք էր նաեւ պօսա վէպը հանդիպել:

*
**

Եկաւ ինձի օր մը գիւղէն մարդ մը, հասակով հասուն՝ երեսթով ընդ մէջ գիւղացիի և պաշտօնեայի, կարգալու քաղաքական և ընկերական բարեփոխութեան վրայ ուսումնասիրութիւն մը: Իր փայլուն ու սեռեռեալ նայուածքը առջի ըսպէին թեթեւ կասկած մը արթնցուց մէջս, որ աւելի զօրաւոր եղաւ երբ յառաջարանին մէջ կարգաց թէ իր դրութիւնը հաստատուած էր կեղծ մարդկեկերոս նախագրոս շակոն բարձրման վրայ, ժամատարտ ընկերութեան, խափանիչք և անձնաւորեալ վտանգներ մարդկային ամէն մեծ բարեկարգութեան, որոնք՝ ըստ արդեանց իր դիտողութեանց ու փորձառութեանց, նազարին վրայ՝ երեք էին. խեղճ բան, ինձ կ'երեւի: Գաղափարները արտառոց էին. բայց բացատրուած այն ձևով որ, թէ և արտառոց իրը գաղափար՝ ուշադրութեամբ ինձի մտիկ ընել կու տար: Ոչ նուազ երբեմն կը ցրուէի, երբ իմաստասէրը շատ հեռուններ կը թափառէր: Անգամ մը նըշմարեց և ծանրութեամբ ինձի ըսաւ. — Ուշադրութիւն բրէք, կարեւոր բաներ են. — կէս ճամբէն ազատելու համար իրեն ըսի թէ նիւթէն չէի հասկնար, թէ իր աշխատութիւնը գիտնականի մը պէտք էր երթալ կարդալ: — Գնացեր եմ արդէն, — ինձի պատահաւն տուաւ. — Լոմբորդոյին գնացի: — Ինչ ըսաւ, — հարցուցի: — Էլ մը միայն ուզեց լսել: — (Իրեն բաւական եղած էր), Եւ յետոյ փոխանակ հետս խնդրին վրայ իմաստասիրելու, գանկս չափեց, և բազմաթեց չափերը ուրիշ գլուխներու հետ զորս ապակիի մը տակ կը պահէր: Ան-

մտաւթիւններ. այն մարդուն ինքը տեղը չէ: — Հուսկ՝ տեսնելով որ ես այլ ևս իր նիւթովը չէի գրադեր, ձեռագիրը գրպանը դրաւ և գնաց ըսելով. — Հասկացայ, դուք ալ այնչափներէն մէկն էք որ մէկ կերպով կը գրեն և ուրիշ կերպով կը վարուին: — Մէկը հազարին երեքէն: Սահմանուած նախապահետ բարձումի, ուրեմն, — պատասխան տուի իրեն համակամութեան շեշտով: Այս տեսակէն դեռ շատեր կրնայի յիշել: Մագնիս մ'ունիմ արդեօք զանոնք ինձի ձգելու. ստուգել, չեմ գիտեր:

*
**

Եկաւ ֆրանսացի տիկին մը, ոչ այլևս երիտասարդ, բայց շատ երիտասարդակերպ, որ կարծես բոլոր տէրութեանց դրօշակներով հագուած էր, կողոված և մեծ գլխարկով մը, ուսկէ կը բարձրանար կէս մետր կանաչ փետուր մը և ուսկէ կ'իյնար կապոյտ ցոյ մը՝ հարսանեկան առաջատի վարագուրին ձևով, և բոլոր այս կահ կարասիէն կը տարածուէր հոտերու ալիք մը, զօրաւոր՝ փայտէ գլուխի մ'անգամ անգար պատնառելու աստիճան: Սիրոյ վրայ բանախօսութիւն մը կարգաց: Չէր խօսեր, բայց խալերէն գրած էր: Բայց ո՞վ կրնար ուշ դնել բանախօսութեան: Եթէ հրաշակերտ մ'ալ ըլլաւ ոչինչ էր այն կերպին ցով որով զայն կարգաց, գլուխը յեցուցած մէկ ձեռքին վրայ, միւսով վերցնելով իւրաքանչիւր կարգացած թերթը նետելու համար զանոնք իր իսկ ոտքերուն տակ՝ արքայական շարժումով մը, իբր թէ զայն ապաքային նետէր. ոչինչ մը անեղծ քննորոշեան առջև նա յուածքներու, զորս ամէն կրակոտ խօսքին վեր կը վերցնէր, երգի եղանակաւորում. ներուն առջև, ձայնին՝ մերթ թրթոցող և մերթ մեռնող, շրթունքներու շնորհալի քնքրութեան և շեշտին՝ որով ամէն գլուխ աւարտելուն կը հարցնէր. — Pas de critique? — սիրոյ ճշմարիտ հառաչանք մը. — Գէշ կը գրեմ խալերէն, — ըսաւ

որոշ կէտի մը. — Vous n'y sentirez pas ce parfum... — Ո՛հ, հոտը կը զգացուէր: — Mon style manque de couleur, peut-être... — Ա՛հ, ոճը միայն, հուսկ. — Alors ce n'est pas tout à fait mal, vous dites: la fin surtout... — Ո՛հ վերջը միշտ ամենէն լաւն է: — Անհետացան վերջապէս դրօշակները, կոշորը, փետուրը. բայց մնաց հոտը... խել մը առնեն:

*
* *

Ի՛հ, այո՛. դիրաւ կ'ըսուի. արթուն կեցիւր: Երբեմն կարելի է ընել, բայց ոչ միշտ: Չի յաջողիր, օրինակ, անոնց հետ, որոնք առաջուց մտածուած անակնկալ յարձակում մը կ'ընեն, որոնցմէ մարդ կը պարտուի՝ ինչպէս փողոցի մը անկիւն կրած յարձակումէ մը: Ուսումնասիրութիւն մը՝ ապահով արդիւնեցով. խուժել նշանակուած համբերատարի սենեակին մէջ, կայծակի արագութեամբ հրաման խնդրել իրմէ, հրել զինք դէպի զբաւեղան, նստիլ դիմացը և սկսիլ ընթերցումը նոյնհետայն, այնպէս որ խեղճ մարդու կը յանկարծակիի եկած, հետապնդուած, անզէն, բերանը խցուած, բերանը բանալէն յառաջ ինքզինքն արդէն անկարողութեան մատնուած կը գտնէ: Վարժուհի մը հանդիպեցաւ ինծի այս արուեստին մէջ: Պաշարումը այնքան գահավիժաբար եղաւ, որ ափշած մնացի երբ գտայ զիս տիկինի մը առջև որ կը կարդար, իբր թէ զաղտնի ներքնաղուռէ մը դուրս ցատքած ըլլար, ձեռագիրը ձեռքին մէջ, յառաջ տանելով վիմաշատակին տակ սկսուած ընթերցում մը: Չքմեղանքի բացատրութիւնները միայն առաջին էջերէն վերջ տուաւ, երբ ալ շատ ուշ էր ազատելու համար: Հետաքրքրական նոր օրինակ մըն էր: — Ուսում չունիմ, — ըսաւ: — Եկածին պէս զրի կ'առնեմ: Հասական բաներ կը գրեմ, գիտեմ: Բայց ինչ կ'ուզեմ որ ընեմ: Կը գրեմ, որովհետեւ չեմ կրնար քնանալ, Երեք՝ տարիէ ի վեր տքնութենէ կը տանջուիմ: Եթէ գիտ-

նայի թէ ինչ տանջանք է, ինծի կարեկից կ'ըլլայիր, Գերականութեան ուշ մի՛ դնեք, երեւակայութեան ուշ դիր: Երեւակայութիւնը ինծի չի պակսիր: Պատմութեան վերջը կը տեսնեմ: Մէկ գիշերուան մէջ զբաւ եմ, առանց շունչ առնելու, մինչև լոյս աշխատելով... — Ա՛հ, չափէն աւելի կ'իմացուէր որ յունուարի գիշեր մը զբաւ էր:

*
* *

Կրնայի յիշատակել նաև հաճելի ընթերցողներ, մասնաւորապէս երիտասարդներ, որոնց յիշատակը ինծի սիրելի է. բայց ամփոփուեցայ միայն միւրկէրեան ընթերցողներու ընտանիքին մէջ, որովհետեւ խառնուրդը չափազանց անյարմար պիտի ըլլար: Եւ ամենէն արտառոցը վերջը ձգեցի: Բայց սակայն ինծի չհանդիպեցաւ. բարեբախտութիւնն եղաւ իմ մէկ բարեկամիս, պրոֆէսոր և ծերակուտական: Ո՛վ զարմանալի երեւակայութեան կարօտութեան: Ի՛նչուր զոր ըրած էր այս ընթերցողը պիտի չկարենաք ընել եթէ նոյն իսկ քսան տարի քամէք ձեր ուղեղը: Նա փողոցին մէջ մօտեցաւ իմ բարեկամիս, որուն անծանօթ էր, և շատ յարգանքով աղաչեց որ երկրորդ օրը զինք տուն ընդունի, որովհետեւ կ'ուզէր « իր դատաստանին տակը դնել » ամենահամառօտ արձակ մը: Իջրակուտականը հաւանութիւն տուաւ, անծանօթը գնաց տունը, նստաւ և առանց այլեայլի սկսաւ ընթերցումը: Իրաւցէն համառօտ բան մըն էր. միակ մեծ կուիշարտիներան պարբերութիւն մը, լաւ գրուած, որ կը սկսէր իմաստասիրական խորհրդածութեամբ մը մարդկային կենաց վրայ, և զարգացնելով իմաստը շարք մը քիչ մը ճոռոմ նախադասութիւններով, լի դասական պատկերներով և խօսքերով, սահուն կիկերոնեան ճառի մը պիւրքին պէս, կ'աւարտէր խնդրելով հինգ ֆրանք:

EDMONDO DE AMICIS

